

KARL R. POPPER

D İ Y A L E K T İ K N E D İ R

(1940)

KARL R. POPPER

Ne denli anlamsız ya da inanılmaz olursa olsun, düşünülebilecek hiçbir şey yoktur ki, şu ya da bu filozofu muzca savunulmamış olsun.

Descartes

I. D İ Y A L E K T İ Ğ İ N A Ç I K L A N M A S I

Yukarıdaki özdeyiş genelleştirilebilir. Bu söz, yalnız filozoflar ve felsefe için değil, bütün insan düşünce ve girişimleri, bilim, teknik, sanayi ve politika için de doğrudur. Gerçekten, özdeyişin akla getirdiği, herşeyi bir kez denemek eğilimi, daha da geniş bir ortamda —gezegenimiz üzerindeki hayat tarafından yaratılan biçim ve belirimlerin şaşılacak derecede zengin çeşitliliğinde — sezilebilir.

Böyle insan düşüncesinin karşılaştığı her hangi bir problem için akla gelebilen her çözümü denemeye neden eğilim gösterdiğini açıklamak istersek, oldukça genel bir düzenlilik çeşidine başvurabiliriz. Bir çözüme yaklaşmakta kullanılan yöntem hep aynıdır: *Deneme ve yanılma yöntemi*. Temel olarak, yaşayan varlıklar (canlılar) tarafından çevreye uyma süresinde kullanılan yöntem de budur. Bu yöntemin başarısının denemelerin sayı ve çeşidine bağlı olduğu açıktır: Ne kadar çok denersek, çabalarımızdan birinin başarılı olması o kadar çok olanaklıdır.

İnsan düşüncesinin ve özellikle felsefenin gelişmesinde kullanılan yöntemi, deneme ve yanılma yönteminin özel bir çeşidi olarak tanımlayabiliriz. İnsanlar bir soruna karşı, ya bir kuram ileri sürerek ve yapabildikleri sürece buna bağlı kalarak (kuram yanlış olunca bırakmaktansa onunla birlikte yok bile olabilirler ¹) ya da

¹ Bir kurama mümkün olabilecek en uzun sürece bağlı kalmak gibi dogmatik bir tutum, oldukça önemlidir. Bunsuz, bir kuramın içinde ne olduğunu hiç bir zaman

ileri sürülmüş böyle bir kuramın güçsüzlüğünü görünce onunla savaşıyorlar tepki gösterirler. Deneme ve yanılma yöntemiyle iyice açıklanabilen bu ideoloji savaşı, insan düşüncesinde gelişme denebilecek herşeyin niteliği görünüyor. Böyle bir ideoloji savaşının olmadığı durumlar, daha çok bir kuram ya da sistemin doğmacılıkla uzun bir süre tutulduğu durumlardır; fakat, deneme ve yanılma ile ideoloji savaşı yerine, adım adım düzelerek ilerleyen ve yavaş, kesintisiz, sürekli olan düşünce gelişmesi örnekleri varsa bile çok azdır.

Deneme ve yanılma yöntemi gittikçe daha bilinçli olarak geliştirilirse, «bilimsel yöntem» in özelliklerini kazanmaya başlar. Bu «yöntem»² kısaca şöyle betimlenebilir: Bilgin belli bir sorunla karşılaşınca yaklaşık olarak bir çeşit çözüm, bir kuram ortaya atar. Bilim bu teoriyi benimsese bile geçici olarak benimser. Bilginlerin ortadaki kuramı eleştirmek ve denemek için hiç bir şey esirgemeleri, bilimsel yöntemin en açık niteliğidir. Eleştirme ve deneme elele gider: Çürütülebilir noktalarının ortaya çıkarılması için kuram pek çok yönlerden eleştirilir. Kuramın denenmesi bu zedeleyebilecek noktaların mümkün olan en ağır incelemelere açılmasıyla ilerler. Bu, tabiatıyla yine deneme ve yanılma yönteminin bir çeşididir. Kuramlar geçici olarak ortaya konur ve denenir. Deneme sonucu kuramın yanlış olduğunu gösterirse, bu kuram atılır. Deneme ve yanılma yöntemi esas itibariyle bir arıklama (*elimination*) yöntemidir. Başarısı başlıca üç şarta bağlıdır: Yetecek kadar çok sayıda (ve ustalıkla) kuramın sunulması, sunulan kuramların yeteri kadar çeşitli olması ve yetecek ağırlıkta denemelerin yapılması. Bu yolla, iyi bahtlıysak, en uygun kuramın yaşamasını ve daha az uygun olanların ayıklanmasını sağlayabiliriz.

Genel olarak insan düşüncesinin, özel olarak da bilimsel düşüncenin gelişmesi üstüne bu betimleme³ az çok doğru kabul edilirse; bu, düşünce gelişiminin *diyalektik* yönlerde geliştiğini söyleyenleri anlamamıza yardım eder.

bulamaz - kuvvetini anlayacak gerçek bir fırsat çıkmadan kuramı bıraktık; sonuç olarak, hiç bir kuram, acuna düzen getirmek, bizi gelecek olaylara hazırlamak ve dikkatimizi yoksa hiç göremeyeceğimiz olaylara çevirmek görevlerini yapamazdı.

² Bu yöntem, «uygularsanız başarıya erişirsiniz» ya da «başarı gösterememişseniz kullanmamışsınızdır» anlamında bir yöntem değildir; yani, sonuçlara giden kesin bir yol değildir: bu anlamda bir yöntem yoktur (olamaz).

³ Daha ayrıntılı bir tartışma, *Logic of Scientific Discovery* adlı kitabımda bulunabilir. (1934) 1959.

Diyalektik (modern ⁴ anlamda, yani özellikle Hegel'in kullandığı anlamda) bir şeyin — daha özellikle, insan düşüncesinin — diyalektik üçleme [sav (*thesis*), karşı sav (*antithesis*) ve bireşim (*synthesis*)] denilen bir yolla geliştiğini savunan bir kuramdır. İlk, bir düşünce veya kuram yahut hareket vardır, buna «sav» denebilir. Böyle bir sav çoğu kere karşıcılık doğurur. Çünkü acundaki çoğu şeyler gibi değeri sınırlanmış olacak ve güçsüz yanları bulunacaktır. Karşı düşünce veya hareket «karşı sav» diye adlanır, birinciye, «sav» a karşı yönelmiştir. Sav ve karşı sav arasındaki çatışma bir çözüme varılana kadar sürer; bu çözüm bir anlamda, her birinin değerini tanıyarak ve ikisinin de doğru yanlarını koruyup sınırlılıklarından kaçınarak savın da karşı savın da ötesine gider (geçer). Üçüncü adım olan bu çözüme «bireşim» adı verilir. Bir kere erişilince bireşimin kendisi yeni bir diyalektik üçleme için ilk adım olabilir; ulaşılan bu bireşimin tek taraflılığı yahut başka yönden tatmin edici olmadığı ortaya çıkarsa, böyle olur. Çünkü bu durumda karşıtlık yeniden ortaya çıkacaktır; bu da bireşimin yeni bir karşı sav yaratan, yeni bir sav olarak nitelenmesi demektir. Diyalektik üçleme, böylece daha yüksek bir düzeye çıkar ve ikinci bir bireşime erişildiğinde de üçüncü bir düzeye yükselebilir. ⁵

Diyalektik üçleme denilen süreç için şimdilik bu kadarı yeter. Diyalektik üçlemenin düşünce tarihinde bazı adımları, özellikle bazı düşünce ve kuramların gelişimini ve bu düşünce ve kurumlar üstüne kurulmuş sosyal hareketleri oldukça iyi anlattığından pek

⁴ Yunanca «He dialectike (techne)» deyimini, «dili tartışmalı kullanma (sanatı)» diye çevirilebilir. Terimin bu anlamı, geçmişte Platon'a kadar gider : fakat Platon'da bile çeşitli, ayrı anlamlarda görülür [örneğin, R. Robinson'un *Plato's Earlier Dialectic* (1941, s. 73 du. ve 94 du.) adlı kitabına bakınız]. Diyalektik'in eski anlamlarından hiç olmazsa biri, yukarıda «bilimsel yöntem» diye anlattığıma çok yakındır. Çünkü, diyalektik sözünün bir anlamı, açıklayıcı kuramların yapılması yöntemini anlatır ve bunların eleştirmeli tartışmasında kullanılır; bu anlam, ampirik gözlemleri açıklayabilmeyi veya eski terimlerle, «görünüşü kurtarıp kurtaramama-yı» da kapsar.

⁵ Hegel'in terminolojisinde hem sav hem karşı sav, bireşim tarafından, 1 — (*bireşimin*) öğelerine indirgenir ve bundan ötürü, 2 — kaldırılır (veya olumsuzlanır ya da bir kenara konur yahut atılır) ve aynı zamanda 3 — saklanır (veya yığılır ya da korunur yahut bir kenara konur) ve 4 — yükseltir (yahut daha yüksek bir düzeye çıkarılır).

İtalikle yazılı deyimler, Hegel'in bulanıklığından çok yararlandığı bir tek Almanca terimin [*aufgehoben*] (kelime anlamı, «yukarı kaldırılmış») başlıca dört anlamını göstermektedir.

şüphe edilemez. Böyle bir diyalektik gelişme, sürecin yukarıda tartıştığımız deneme ve yanılma yöntemine uygun olarak ilerlediği gösterilerek «açıklanabilir». Ama bunun, yukarıda anlattığımız gibi bir kuramın deneme ve yanılma ile ilerleyişinin tıpkısı olmadığını da kabul etmek gerekir. Deneme ve yanılma yöntemini baştaki anlatışımız, yalnızca bir düşünce ve eleştirilmesini ya da diyalektikçilerin terminolojisiyle, bir sav ve karşıtı arasındaki çatışmayı ele almakla kaldı; daha ileri bir gelişme için bir şey öne sürmedik, bir savla karşı sav arasındaki çatışmanın bireşime gideceğini söylemedik. Daha çok, bir düşünce ile onun eleştirilmesi arasındaki ya da bir sav ile karşı sav arasındaki çatışmanın, elverişli değilse savın (yahut belki de karşı savın) atılmasına varacağını ve elde denenebilecek yeter sayıda kuram varsa, kuramların arasındaki yarışmanın yeni kuramların tanınmasına yol açacağını ileri sürdük.

Dolayısıyla, deneme ve yanılma yöntemi terimleriyle yapılan açıklamanın diyalektik terimleriyle yapılandan biraz daha geniş olduğu söylenebilir. Deneme ve yanılma yöntemi başta yalnız bir tek savın sunulduğu durumlara bağlanmamıştır. Başından beri birbirinden bağımsız olan, ama birbirine karşıt olmayan farklı bir çok savın bulunduğu durumlara kolaylıkla uygulanabilir. Fakat, insan düşüncesinin belirli bir dalının gelişmesinin çoğu kere belki de olağanlıkla yalnız bir tek düşünce ile başladığı da doğrudur. Durum böyle olunca, diyalektik şema sık sık uygulanabilir. Çünkü, sav eleştirmeye açık olacak ve kendi karşı savını, diyalektikçilerin dediği gibi, «doğuracak» tır.

Diyalektiğin anlamı, genel deneme ve yanılma yönteminden biraz ayrılabilceği başka bir noktayı da kapsar. Yukarıda öne sürüldüğü gibi, deneme ve yanılma yöntemi elverişsiz bir görüşün çürütüleceğini veya atılacağını söylemekle yetinir. Diyalektikçi ise bundan daha çok söylenecek söz olduğunda direnir : Gözönüne alınan görüş veya kuram her ne kadar çürütülebilirse de, yüksek bir olasılıkla içinde saklanmaya değer bir öge vardır; çünkü böyle olmasa pek ortaya konmaz veya önem verilmezdi. Savın bu değerli ögesini, savı, ona karşı olanların, yani karşı savı tutanların saldırıları önünde savunanlar herhalde ortaya çıkarırlar. Böylece çatışmanın tatmin edici yegâne çözümü bir bireşim yani içinde hem savın, hem de karşı savın en iyi noktalarının saklandığı bir kuram olacaktır.

Düşünce tarihinin böyle diyalektik yoldan açıklanmasının bazan oldukça tatmin edici olabileceği, deneme ve yanılma terimle-

riyle yapılan bir açıklamaya bir takım değerli ayrıntılar katabileceği kabul edilmelidir.

Örnek olarak fiziğin gelişmesini alalım. Bu alanda diyalektik şemaya uygun pek çok durum bulabiliriz - diyelim, ışığın cisimcik (*corpüscular*) kuramı, ilkin dalga kuramı tarafından yeri alındıktan sonra, her ikisinin de yerine geçen yeni kuramda «saklanmış olarak» kalmıştır. Daha kesinlikle, yenilerinin açısından eski formüllerin olağanlıkla, yaklaşırmalar diye nitelenebileceğini söyleyebiliriz; yani, yüksek derecede doğruluk aramıyorsak, bunlar doğruya çok yakın göründüklerinden uygulanabilirler, hatta bazı sınırlı uygulama alanlarında mükemmelen doğru formüller olarak ele alınmaları bile mümkündür.

Diyalektik görüşten yana, bütün bunlar söylenebilir. Fakat daha çoğunu kabullenmemeye dikkat etmek zorundayız.

Örneğin, diyalektikçiler tarafından kullanılan ve maalesef gereğinden çok ciddiye alınan bir takım benzetmelere dikkat etmeliyiz (*metaphor*). Bir örnek, savın kendi karşı savını «doğurduğunu» söyleyen diyalektik deyiştir. Gerçekte, karşı savı bizim eleştirici tutumumuz doğurur, böyle bir tavrın takınılmadığı yerlerde -bir çok kereler böyle olur- hiç bir karşı sav doğmaz. Bunun gibi, bireşimi ortaya çıkaranın da, savla karşı sav arasındaki «çatışma» olmadığını düşünmeğe dikkat etmeliyiz. Çatışma zihinler arasındadır, bu zihinler ortaya yeni düşünceler koymalıdır: insan düşüncesi tarihinde sonuçsuz kalan faydasız bir çok çatışma olmuştur. Sonra, bir bireşime erişildiğinde bile, onun sav ve karşı savın iyi parçalarını «sakladığını» söylemek de, bireşimin hayli kaba bir anlatımı olur. Bu anlatım, doğru olduğu yerde bile yanıltıcıdır; çünkü bireşim «sakladığı» eski düşüncelere ek olarak, her durumda daha önceki gelişme devrelerine indirgenemeyecek bazı yeni fikirleri içinde taşır. Başka bir deyimle, bireşim, sav ve karşı savın verdiği özdekle (materyelle) yapılan bir kuramdan daha çok bir şey olacaktır. Bütün bunları göz önüne alırsak, diyalektik açıklama, uygulanabileceği yerlerde bile, bireşim, sav ve karşı savın içindeki fikirlerden yapılmalı demekle, düşüncenin gelişmesine pek az yardım eder. Bu, bazı diyalektikçilerin de üstünde durdukları bir noktadır; yine de onlar hemen her zaman diyalektiğin düşüncenin gelecekteki gelişimine yarayacak veya olmazsa bu gelişimi önceden kestirecek bir teknik olarak kullanılabileceğini varsayarlar.

Fakat, en önemli anlaşmazlık ve karışıklıklar, diyalektikçilerin çelişkiler konusunda gevşek tutuşlarından ileri gelmektedir.

Diyalektikçiler, çelişkilerin düşünce tarihinde en büyük önemi taşıdığını doğru olarak görürler. Çelişkilerin eleştirme kadar önemli olduğu kesinlikle söylenebilir. Çünkü, eleştirmek her zaman bir takım çelişkileri belirtmekten ibarettir: bu çelişkiler ya eleştirilen kuramın içinde ya bir kuramla haklı bir nedenle tuttuğumuz başka bir kuram arasında ya da kuramla bazı olgular (vakıalar) -veya daha kesin söylemek gerekirse, kuramla bazı olgu önermeleri - arasında olur. Eleştirme, ya böyle bir kaç çelişkiyi göstermek ya da düpedüz kurama karşı durmaktan (yani yalnızca karşı savı ortaya koymaktan) başka bir şey yapamaz. Fakat eleştirme, çok önemli bir anlamda, herhangi bir fikrî gelişmenin başlıca yürütücü gücüdür. Çelişkiler olmaksızın, eleştirme olmaksızın, kuramlarımızı değiştirmek için makul bir neden bulunmaz, fikrî gelişme de olmazdı.

Böylelikle, çelişkilerin - özellikle, bir savla karşı sav arasında bulunan ve bireşim şeklinde bir gelişme «doğuran» çelişkilerin - son derece verimli olduğunu ve gerçekten herhangi bir düşünce gelişmesinin yürütücü gücünü meydana getirdiğini doğru olarak gören diyalektikçiler, - ileride göreceğimiz gibi, yanlış olarak, bu verimli gelişmelerden kaçınmanın gerekmeceği sonucuna varırlar. Hatta, dünyanın her yerinde olageldiklerinden, çelişkilerden kaçınılamayacağına da direnirler.

Böyle bir direnme, geleneksel mantığın «çelişmezlik ilkesi» ne (*law of contradiction*) saldırmak demektir. Bu ilke, çelişen iki önermenin hiç bir zaman birlikte doğru olamayacağını ve çelişkili iki önermenin birleşmesinden meydana gelen bir önermenin de, salt mantık nedenlerinden ötürü yanlış sayılarak atılması gereğini gösterir. Diyalektikçiler, çelişkilerin verimliliğine dayanarak, bu mantık yasası bırakılmalı, derler. Diyalektiğin bu yolla yeni bir mantığa - diyalektik mantığa vardığını ileri sürerler. Buraya kadar, yalnız bir tarih öğretisi - düşüncenin tarihî gelişmesinin bir kuramı - diye ortaya koyduğum diyalektik, bu yoldan çok değişik bir öğretiyi olarak beliriyor: aynı zamanda hem bir mantık kuramı hem de (göreceğimiz gibi) genel bir dünya kuramı oluyor.

Bunlar pek büyük iddialardır, ama en küçük bir temelleri bile yoktur. Gerçekten, gevşek ve çapraşık bir konuşma tarzından başka bir şeye dayanmazlar.

Diyalektikçiler, çelişkiler verimli ya da bereketli yahut gelişme doğurucudur diyorlar; biz de bunun, bir anlamda, doğru olduğunu kabul ediyoruz. Bu doğruluk, çelişkiye katlanmamakta, içinde çelişki olan bir kuramı mutlak değiştirmekte ısrar edersek, başka bir deyimle, hiç bir çelişki kabul etmemeğe kararlı olduğumuz takdirde söz konusudur: eleştirmenin (yani, çelişkileri ortaya koymanın) bizi kuramlarımızı değiştirmeye ve dolayısıyla gelişmeye zorlaması, yalnızca bu azmimizden ötürüdür.

Eğer bu tutumu değiştirir ve çelişkilere katlanmaya karar verirsek, çelişkiler her çeşit verimliliklerini zorunlu olarak bir anda yitirirler. Fikrî gelişmeyi doğurucu olmaktan çıkarlar. Çünkü, biz çelişkilere katlanmaya hazırlanmışsak, kuramlarımızdaki çelişkilerin ortaya konması artık bizi onları değiştirmeye zorlamaz. Başka bir deyişle, (çelişkileri göstermekten ibaret olan) eleştirme, gücünü kaybeder. Eleştirmelere, «niye olmasın» ya da belki istekli bir «ben demedim mi» ile karşılık verilerek, yüzümüze vurulan çelişkilere hüsnü kabul gösterilir.

Fakat bu, çelişkilere katlanmaya hazırsak, eleştirmenin ve onunla birlikte bütün fikrî gelişmenin sona ermek zorunda olması demektir.

Bu yüzden, diyalekçiye iki şeyden birini seçmek zorunda olduğunu söylememiz gereklidir. Ya verimliliklerinden ötürü çelişkilerle ilgilenir, bu takdirde onların yanlışlığını göstermek zorundadır. Ya da onları kabule hazır olur, bu takdirde çelişkiler kısırlaşır, rasyonel eleştirme, tartışma ve fikrî gelişme imkânsız hale gelir.

Bundan dolayı, diyalektik gelişmeyi iten biricik «kuvvet», savla karşı sav arasındaki çelişmeyi kabul etmemek, ona katlanmaktaki direnmemizdir. Gelişmeyi teşvik eden şey, ne bu iki düşüncenin içindeki gizli bir kuvvet ne de aralarında gizli bir gerilimdir; yalnızca çelişmeleri kabul etmemek yolundaki kararımız ve azmimiz, bizi bunlardan kaçınmamızı sağlayacak yeni bir görüş aramaya zorlar. Bu azim, tamamen meşrudur (hakkıdır). Çünkü kolayca gösterilebilir ki, çelişkiler kabul edilirse, her çeşit bilimsel uğraşları bırakmak zorunlu olur: bu da bilimin tümlükle yıkılması demektir. Bunun böyle olacağı, *çelişkili iki önerme kabul edilirse, herhangi bir önermeyi kabul etmenin zorunlu hale gelmesi* ile tanıtlanır, çünkü çelişkili bir kaç önermeden ne olursa olsun her hangi bir önerme doğru olarak çıkarsanabilir.

Bu, her zaman kavranılmadığı için ⁶ burada iyice açıklanacaktır. Bu temel mantığın, düşünen her insan tarafından bilinip anlaşılmaya degecek, pek de o kadar basit olmayan bir kaç gerçeğinden biridir. Matematiğe benzer sembollerin kullanılmasından hoşlanmazlık etmeyen okuyuculara kolaylıkla açıklanabilir; bu sembollerin kullanılmasından hoşlanmayanlar bile, çok tez-canlı değilse ve bu noktaya bir kaç dakika ayırmaya hazırlarsa kolaylıkla anlarlar.

Mantık çıkarsaması (*inference*), belirli çıkarsama kuralları'na uygun olarak ilerler. Kullanılan çıkarsama kuralı geçerliyse, yapılan çıkarsama geçerlidir; *bir çıkarsama kuralı da, ancak ve ancak doğru öncüllerden (premise) hiç bir zaman yanlış bir sonuca götürmezse geçerli olur*; veya, bir başka deyişle, öncüllerdeki doğruluğu (hepsi doğru oldukları takdirde) yanılmaksızın sonuca geçiren çıkarsama kuralları geçerlidir.

Biz böyle iki çıkarsama kuralı üstünde duracağız. Bunların ilkinin ve güç olanını açıklamak için önce, birleşik önerme (*compound statement*) kavramını ortaya koyalım: «Sokrates bilgedir ve Peter kraldır» yahut «Ya Sokrates bilgedir ya da Peter kraldır (fakat ikisi birden değil)» yahut «Sokrates bilgedir ve / yahut Peter kraldır» örnekleri hep birleşik önermelerdir. Kendilerinden birleşik önerme yapılan iki önermeye («Sokrates bilgedir» ve «Peter kraldır») kurucu önerme (*component statement*) denir.

Burada bizi ilgilendiren bir çeşit birleşik önerme vardır: bu, *ancak ve ancak kurucu önermelerinden hiç değilse biri doğruysa doğru* olacak şekilde kurulmuştur. İşte, çirkin «ve / yahut» deyişi böyle bir birleşim doğurmak gücündedir: «Sokrates bilgedir ve / yahut Peter kraldır» önermesi, ancak ve ancak kurucu önermelerinden biri yahut her ikisi doğruysa doğru ve ancak her iki kurucu önerme de yanlışsa yanlıştır.

Mantıkta «ve / yahut» ifadesinin yerine «v» (veya) sembolünü koymak ve dilediğimiz önermeleri göstermek üzere «p» ve «q» harf-

⁶ Örneğin, H. Jeffreys, «The Nature of Mathematics» adlı yazısında (*Philosophy of Science*, 5, 1938, 449) «Bir çelişmenin her hangi bir önermeye izin verdiği şüphelidir» demektedir. Jeffreys'in bana verdiği cevaba (*Mind*, 51, 1942 s. 90) ve benim notuma da (*Mind*, 52, 1943, s. 47) bakınız. Burada sunulacak düşünceler, gerçekte, Jan Lukasiwies'in *Erkenntnis* 5, s. 124'te gösterdiği gibi, Duns Scotus'ça da (+ 1308) bilinmekteydi.

lerini kullanmak adet olmuştur. O halde diyebiliriz ki, «p v q» yapısında bir önerme, eğer onu kuran p ve q önermelerinden biri doğru ise doğru olur.

Şimdi, ilk çıkarsama kuralımızı kuracak duruma gelmiş bulunuyoruz. Bu, şöyle yapılabilir :

(1) Bir p öncülünden (örneğin, «Sokrates bilgedir») «p v q yapısında her hangi bir sonuç (örneğin, «Sokrates bilgedir v Peter kraldır») doğru (geçerli) olarak çıkarılabilir.

Bu kuralın geçerli olması zorunluluğu, «v» nin anlamını hatırlarsak derhal görülür. Bu sembol, kurucu önermelerinden hiç olmazsa biri doğruysa doğru olan birleşik önermeler yapar. Buna uygun olarak, p doğru ise, p v q da doğru olmak zorundadır. Bu kural hiç bir zaman doğru bir öncülden yanlış bir sonuca götürmez. Bu da onun geçerli olması demektir.

Geçerliliğine rağmen, birinci çıkarsama kuralımız, böyle şeylere alışmamış olanlara tuhaf gelir. Gerçekten, bu, sonuçtan öncülden çok daha az bilgi olduğu için, gündelik hayatta seyrek kullanılan bir kuraldır. Ama arasıra, örneğin yazı-tura atarken kullanılır. Meselâ *hiç olmazsa bir kere* tura geleceği üstüne bahse girerek bir parayı iki kere havaya fırlatabilirim. Bu, besbelli ki, benim şu birleşik önermenin doğruluğu üstüne bahse girmem demektir : «İlk atışta tura gelir v ikinci atışta tura gelir». Bu önermenin olasılığı, (alışılmış hesaplama göre) 3/4'e eşittir; yani meselâ, olasılığı 1/2 olan, «ya ilk atışta tura gelir ya da ikinci atışta tura gelir» önermesinden farklıdır. Şimdi herkes, eğer ilk atışta tura geldiyse benim bahsi kazandığımı, başka bir deyişle, eğer ilk kurucu önermesi doğruysa, doğruluğu üstüne bahse girdiğim birleşik önermenin doğru olmak zorunda olduğunu söyleyecektir. Bu da, birinci çıkarsama kuralımıza uygun olarak tartıştığımızı gösterir.

İlk kuralımızı şöyle de gösterebiliriz :

$$\frac{p}{p \vee q}$$

Bu da, «p öncülünden p v q sonucunu elde ederiz» diye okunabilir.

Şimdi kullanacağım ikinci çıkarsama kuralı birinciden daha alışılmış, daha bildiktir. Eğer, p 'nin olumsuzluğu (selbi) « $non - p$ » ile anlatılırsa, bu şöyle gösterilebilir :

$$\frac{non - p}{p \vee q} \\ \hline q$$

Bu da şöyle okunabilir :

(2) « $non - p$ ve $p \vee q$ öncüllerinden q sonucunu elde ederiz.»

Bu kuralın geçerliliği, $non - p$ 'nin ancak ve ancak p yanlış olduğu takdirde doğru olan bir önerme olduğu gözönüne alınırsa anlaşılabilir. Buna uygun olarak, eğer ilk öncül ($non - p$) doğru ise, ikinci öncülün ilk kurucu önermesi yanlıştır; dolayısıyla, her iki öncül doğru ise, ikinci öncülün ikinci kurucu önermesi doğrudur. Bu da, her iki öncül doğru oldukça q doğru olmak zorundadır, demektir.

$Non - p$ doğru ise, p yanlış olmalı sonucunu çıkarırken, denilebilir ki $non - p$ ile p 'nin birarada doğru olamayacağını ileri süren «çelişmezlik ilkesi» ni zımnen kullanmış oluyoruz. Yani, benim bu andaki görevim çelişkiden yana tartışmak (çelişkiyi savunmak) olsaydı, daha dikkatli olmamız gerekirdi. Fakat, şu anda ben yalnız, *doğru çıkarsama kuralları kullanarak çelişkili bir kaç öncülden hoşumuza giden her hangi bir sonucu çıkarabileceğimizi* göstermeğe çalışıyorum.

Gerçekten, iki kuralımızı kullanarak bunu gösterebiliriz. Çelişkili iki öncülümüz var diyelim. Örneğin,

- (a) Şimdi güneş ışıldıyor
- (b) Şimdi güneş ışıldamıyor

Bu iki öncülden, herhangi bir önerme, örneğin, «Sezar hainin biriydi» çıkarsanabilir. Şöyle ki :

- (c) Şimdi güneş ışıldıyor v Sezar hainin biriydi

Şimdi de, (b) ve (c)'yi öncül alıp, ikinci kurala uygun olarak,

- (d) Sezar hainin biriydi

önermesini çıkarabiliriz.

Aynı yolla, istediğimiz herhangi bir önermeyi, meselâ «Sezar hainin biri değildi» önermesini çıkarabileceğimiz açıktır. Böylece « $2 + 2 = 5$ » ve « $2 + 2 \neq 5$ » i, yalnız hoşumuza giden her önermeyi değil, onun hoşlanmayabileceğimiz tersini de çıkarabiliriz.

Bundan anlaşılmaktadır ki, eğer bir kuramda çelişki varsa, o kuramdan herşey çıkar, dolayısıyla gerçekte hiç bir şey çıkmaz. Bize her bilgiyle birlikte o bilginin olumsuzunu da verebilen bir kuram, bize hiç bir bilgi veremez. Bundan dolayı, çelişkisi olan bir kuram, *kuram olarak* hiç bir işe yaramaz.

Çözümlediğimiz mantık durumunun önemini göz önüne olarak; şimdi, aynı sonuca götüren diğer bir kaç çıkarsama kuralını daha göstereceğim. Birinci kuralın tersine, şimdi incelenip kullanılacak kurallar, klâsik tasım (kıyas) kuramının bir kısmıdır. Yalnız, ilk önce tartışacağımız üçüncü kural böyle değildir.

(3) p ve q gibi herhangi iki öncülden, bunlardan biriyle aynı olan bir sonuç, diyelim p , çıkarabiliriz; şematik olarak,

$$\begin{array}{c} p \\ q \\ \hline p \end{array}$$

Alışılmamış olmasına ve bazı filozoflarca ⁷ kabul edilmemesine rağmen, bu kural şüphesiz doğrudur; çünkü öncüller doğru oldukça, onları yanıltmadan doğru bir sonuca götürmek zorundadır. Bu apaçık ve gerçekten pek basittir; işte zaten kuralı günlük konuşmada gereksiz kılan ve bu yüzden de alışılmamış yapan, bu basitliğidir. Fakat, bir şeyin söylenmeğe değmeyecek kadar basit olması, yanlış olması demek değildir.

Bu üçüncü kuraldan başka, benim «dolaylı indirgeme kuralı» (*the rule of indirect reduction*) diye adlandırdığım diğer bir kural da gereklidir (çünkü bu kural, klâsik tasım kuramında, «mükemmel-olmayan» terimlerin ilk ya da «mükemmel» terimlere dolaylı olarak indirgenmesinde - zımmen - kullanılmaktadır).

Şöyle geçerli bir tasımımız olduğunu varsayalım :

⁷ Başlıca G. E. Moore.

(a) Bütün insanlar ölümlüdür

(b) Bütün Atinalılar insandır

(c) Bütün Atinalılar ölümlüdür.

(4) Eğer $\frac{a}{b}$ geçerli bir çıkarsama ise, $\frac{a}{non-c}$ de geçerli bir çıkarsamadır.

karsamadır.

Örneğin, (a) ve (b) öncüllerinden (c)'yi çıkarsamanın geçerli olduğundan ötürü,

(a) Bütün insanlar ölümlüdür

(non - c) Bazı Atinalılar ölümlü - değildir

(non - b) Bazı Atinalılar insan - değildir

tasımı da doğru (geçerli) olmak zorundadır.

Şimdi kullanmak üzere olduğumuz kural, biraz önce söylene- nin hafifçe değiştirilmiş bir çeşididir. Şöyle ki :

(5) Eğer $\frac{a}{non-b}$ geçerli bir çıkarsama ise, $\frac{a}{non-c}$ de geçerli bir çıkarsamadır.

karsamadır.

Kural (5), örneğin kural (4)'ten çifte - olumsuzluk ilkesiyle elde edilebilir (*non - non - b*'den *b*'yi çıkarabileceğimizi söyleyen yasa). Şimdi eğer kural (5) seçeceğimiz herhangi *a*, *b*, *c* önermeleri için geçerli (ve ancak böylece geçerli ise), o halde *a* ile aynı olan bir *c* için de geçerli olmak zorundadır. Dolayısıyla, aşağıdaki kural da geçerli olmak zorundadır :

(6) Eğer $\frac{a}{non-b}$ geçerli bir çıkarsama ise, $\frac{a}{non-b}$ de geçerli bir çıkarsamadır.

karsamadır.

Fakat, (3)' ten biliyoruz ki $\frac{a}{non - b}$ gerçekten geçerli bir çıkarsama
 $\frac{a}{a}$
 dır.

Böylece, (6) ve (3) birlikte şu kuralı verirler :

(7) $\frac{a}{non - a}$, (a) ve (b) önermeleri ne ileri sürerlerse sürsünler,
 b geçerli bir çıkarsamadır. İşte (7), tam bizim göstermek
 istediğimiz şeyi, yani çelişkili öncüllerden dilenen herhangi bir so-
 nucun çıkarılabileceğini gösterir.

Bu durum her mantık sistemi için böyle midir, yahut içinde-
 deki çelişkili önermelerden her önermenin çıkarılamayacağı bir
 mantık sistemi kurulabilir mi sorusu akla gelebilir. Ben bu soruyu
 inceledim, böyle bir sistem kurulabilir, Ama bu, son derece güçsüz
 bir sistem olur. Olağan çıkarsama kurallarından pek azı kalır, hatta
 « p ise q ' dur» şeklinde bir önermeyle p ' den q ' yu çıkarabileceğimizi
 söyleyen *modus ponens* bile kalkar. Bence, böyle bir sistem⁸ fayda
 gözetmeksizin formal sistemler kurmakla ilgilenenler için her ne ka-
 dar ilginç olabilirse de, çıkarsama yapmak bakımından kullanış-
 sızdır.

Bazan denilir ki, çelişkili bir kaç önermeden istediğimiz herşe-
 yin çıkabilmesi, çelişik bir kuramın faydasızlığını göstermez : bir
 kere, çelişkililiğine rağmen kuram ilginç olabilir; ikinci olarak,
 kendisini tutarlı hale sokacak düzeltmelere yol açabilir; son olarak,
ad hoc da olsa, mantıkça kurama dahil olan yanlış sonuçlar elde
 etmemizi önleyecek (Quantum kuramındaki ayrılıklardan kaçınma

⁸ Burada söz konusu edilen sistem, «ikili - sezgici hesap»tır (*dual-intuitionist calcu-
 lus*); «On the Theory of Deduction I and II» adlı yazıma bakınız, *Proc. of the Ro-
 yal Dutch Academy*, cilt LI, n. 2 ve 3, 1948, s. 182'de 3.82, s. 322'de 4.2 ile 5.32,
 5.42 ve not 15. Bay Joseph Kalman Cohen bu sistemi daha ayrıntılı olarak gelişt-
 irmiştir. Benim bu hesap üstüne basit bir yorumum şöyledir : Bütün önermeler
 olanak (imkân) gösteren kiplik (*modal*) önermeler olarak alınabilir. « p olabilir»
 ile « p ise q olabilir»den, gerçekten, « q olabilir»i çıkaramayız (çünkü, eğer p yan-
 lış ise, q imkânsız bir önerme olabilir). Aynı şekilde, « p olabilir» ile « $non - p$ ola-
 bilir»den besbelli ki bütün önermelerin (mümkün) olabileceğini çıkaramayız.

yöntemi gibi) bir yöntem geliştirebiliriz. Bütün bunlar tamamen doğrudur; fakat böyle iğreti bir kuram, yukarıda tartıştığımız büyük tehlikelerin ortaya çıkmasına yol açar. Ciddi olarak buna katlanmayı aklımıza koymuşsak, hiç bir şey bizi daha iyi bir kuram aramaya zorlamaz veya tersine, daha iyi bir kuram arıyorsak, bu, anlattığımız kuramın *içindeki çelişkilerden ötürü kötü* bir kuram olduğunu düşündüğümüz içindir. Çelişkilerin kabul edilmesi, her yerde olduğu gibi burada da eleştirmenin sonu ve böylelikle bilimin çöküşü demek olur.

Burada gevşek ve benzetmeli konuşmanın tehlikeleri görünmektedir. Diyalektikçilerin çelişkilerin kaçınılmazlığını ve hatta verimliliklerinden ötürü kaçınmanın istenmezliğini düşünüşlerindeki gevşeklik, tehlikeli bir şekilde yanıltıcıdır. Yanıltıcıdır, çünkü çelişkilerin verimliliği dediğimiz şey, ancak bunlara katlanmamak için verdiğimiz kararın (çelişmezlik ilkesine uygun bir tutumun) neticesidir. Yalnız yanıltıcı değil tehlikelidir de, çünkü «çelişkilerden kaçınmak gereksizdir ve hatta belki de bunlardan kaçınılmaz» demek, bilimin ve eleştirmenin, yani rasyonelliğin yıkılmasına varmak zorundadır. Bu, doğruyu ve aydınlanmayı geliştirmek herkes için, herşeyi açıkça ve bulanık anlamlara kaçmadan ortaya koymanın bir zorunluluk ve hatta kendini bu yolda eğitmenin bir görev olduğunu - böyle yapmak, benzetmenin bazı güzelliklerini ve zekice çift anlamları bırakmak demek olsa bile belirtse gerektir.

Bundan ötürü, belirli formülleştirmelerden kaçınmak daha iyidir. Örneğin, sav, karşı sav ve bireşim üstüne konuşurken kullandığımız terimler yerine, diyalektikçiler çoğu kere diyalektik üçlemeyi «karşı sav» yerine «(savin) olumsuzluk'u» ve «bireşim» yerine «olumsuzluğun olumsuzluğu» terimlerini kullanarak anlatırlar. «Çatışma» yahut «karşıt eğilimler» veya «karşıt çıkarlar» gibi terimlerin daha az yanıltıcı olabileceği yerlerde, «çelişki» terimini kullanmaktan hoşlanırlar. Eğer «olumsuzluk» ve «olumsuzluğun olumsuzluğu» gibi terimlerin diyalektikteki kullanıştan ayrı, mantıkta açık ve oldukça belirli anlamları olmasaydı, bu terminolojinin pek zararı olmazdı. Fakat gerçekte, bu terimlerin kötü kullanılması, diyalektikçilerin tartışmalarında o kadar sık görülen mantıkla diyalektiğin karıştırılmasına bir hayli sebep olmuştur. Diyalektikçiler çoğu kere, diyalektiği mantığın bir bölümü (daha iyi olan bölümü) veya düzeltilmiş, modernize edilmiş mantık gibi bir şey sayarlar. Böyle bir tavrın daha derin nedenleri, ileride tartışılacaktır. Şimdilik yalnızca, çözümlememizin, diyalektiğin mantıkla her hangi bir benzerliği olmadığı sonucuna vardığını söylemekle yetinece-

ğim. Çünkü mantık için - belki kabaca, fakat şimdiki amacımıza yeterli olarak - bir tümdengelim kuramıdır denebilir. Diyalektiğin tümdengelimle (*deduction*) her hangi bir ilgisi olduğuna inanmak için hiç bir sebep yoktur.

Özetle : diyalektiğin - diyalektik üçleminin açık bir mâna taşıdığı anlamdaki diyalektiğin - ne olduğu şöyle anlatılabilir. Diyalektik veya daha pekin olarak diyalektik üçleme kuramı, belli gelişmelerin yahut belli tarih süreçlerinin belli tipik bir yoldan olageldiğini savunur. Yani, ampirik olarak betimleme yapan bir bir kuramdır; örneğin, «çoğu canlı organizmaların gelişmelerinin bir devresinde büyüklüklerinin arttığını, sonra aynı kaldığını ve en sonunda da ölene kadar azaldığını söyleyen kuram» veya «görüşlerin önce dogmatik olarak, sonra şüphecilikle ve ancak ondan sonra, üçüncü devrede bilimsel, yani eleştirmeci bir anlayış içinde tutulduğunu öneren kuram» çeşidindedir. Bu kuramlar gibi diyalektik de - diyalektik yorumlamalar zorlanmadıkça - istisnalar olmaksızın uygulanamaz ve bu kuramlar gibi diyalektiğin de mantıkla hiç bir özel bağı yoktur.

Diyalektiğin belirsizliği (müphemliği), tehlikelerinden bir başkasıdır. Bu belirsizlik, diyalektik bir açıklamayı her türlü gelişmelere ve hatta büsbütün ayrı şeylere uyacak şekilde zorlamayı çok kolay bir hale getirir. Örneğin, bir mısır tanesini savla, bu tane-den gelişen bitkiyi karşı savla, bu bitkiden gelişen bütün taneleri de bireşimle özdeşleştiren diyalektik bir açıklama yapılmıştır. Böyle bir uygulamanın, diyalektik üçlemenin zaten belirsiz olan anlamını, daha da müphemleştirecek tehlikeli bir şekilde genişlettiği apaçıktır. Bu suretle öyle bir duruma varırız, bir gelişmenin diyalektik olduğunu söylemek, bu gelişmenin devreli bir gelişme olduğunu söylemekten fazla bir anlam taşımaz; bu da çok bir şey söylemek değildir. Fakat bu gelişmeyi, bitkinin filizlenmesi tohumun olumsuzlanmasıdır, çünkü bitki büyümeğe başladığında tohum var olmaktan çıkar ve bitki tarafından çok sayıda tohumun yapılışı da olumsuzun olumsuzluğudur - daha yüksek bir seviyede yeni bir başlangıçtır - diyerek açıklamak, besbelli ki kelimelerle oynamaktan ibarettir. (Engels'in bu örneği her hangi bir çocuğun anlayabileceğini söylemesinin nedeni bu mudur acaba?)

Diyalektikçilerin matematik alanından verdikleri standart örnekler daha bile kötüdür. Engels'in verdiği tanınmış bir örnek

- Hecker'in kısaca formülleştirmesiyle -⁹ şöyledir: «Yüksek bireşim yasası, matematikte genellikle kullanılır. $(-a)$ kendisiyle çarpılırsa a^2 olur, yani olumsuzluğu yeni bir bireşim yaratır.» fakat a 'nın bir sav ve $-a$ 'nın bunun karşı savı veya olumsuzluğu olduğunu varsaysak bile, olumsuzluğun olumsuzluğunun $(-(-a))$, yani a olması gerekir ki, bu da «daha yüksek» bir bireşim olmayıp ilk savın kendisinden ibarettir. Başka bir deyişle, neden bireşim ancak karşı savın kendi kendisiyle çarpılması sonucunda elde edilsin? Neden bireşim meselâ, sav ve karşı savın toplanmasıyla (0 olur) veya savla karşı sav çarpılmasıyla (a^2 değil - a^2 olur) elde edilmesin? ve hangi anlamda a^2 , a 'dan yahut $-a$ 'dan «yüksek» tir? (sayıca büyüklüğünden ötürü olmasa gerektir, çünkü $a = 1/2$ ise, $a^2 = 1/4$ olur). Bu örnek, müphem diyalektik düşüncelerin, nasıl son derece gelişigüzelikle uygulandığını gösterir.

Mantık gibi bir kurama «temel» denebilir; bununla, kendisi her çeşit çıkarsamaların kuramı olduğu için, her zaman bütün bilim-ler tarafından kullanıldığı anlatılmak istenir. Makul olarak uygulanabileceğini gördüğümüz anlamda, diyalektiğin temel bir kuram değil, yalnızca bir betimleme (tasvir) kuramı olduğunu söyleyebiliriz. Bundan ötürü, örneğin, evrim (tekâmül) kuramını mantığın bir bölümü ya da kendisi saymak kadar mantığa karşı saymak da nasıl yakışsız olursa, diyalektik için de öyle uygunsuz olur. İşte diyalektiğin hem belli tipik gelişmeleri anlatan bir kuram hem de mantık gibi temel bir kuram diye gözükmelerini sağlayan şey, ancak yukarıda eleştirdiğimiz bu æevşek benzetmeli ve müphem ifadelerin kullanılmasıdır.

Bütün bunlardan, diyalektik terimi kullanılırken son derece dikkatli olmak gerektiği açıkça anlaşılmaktadır. En iyisi belki de, bu terimi hiç kullanmamaktır - deneme ve yanılma yönteminin daha açık seçik terminolojisi her zaman emrimizdedir. İstisnalar, hiç bir yanlış anlamamanın olamayacağı ve gerçekten bir üçlemeyle ilerleyen kuramların gelişmesinin karşısında olduğumuz yerlerde yapılmalıdır.

II. HEGEL DİYALEKTİĞİ

Şimdiye kadar, diyalektiğin anahatlarını, anlaşılabilir kıldığını umduğum bir yoldan belirtmeğe çalıştım; amacım, diyalektiğin iyi

⁹ Hecker, *Moscow Dialogues*, London 1936, s. 99.

yanlarına karşı haksızlık etmemektir. Bu özette, diyalektik, gelişmeleri anlatmanın diğerleri arasında, temel olmayan fakat bazan elverişli olan bir yolu olarak gösterildi. Buna karşılık, Hegel ve okulu tarafından ileri sürülen diyalektik kuramı son derece aşırı (mübalâğalı) ve tehlikeli olarak yanıltıcıdır.

Hegel'in diyalektiğini anlaşılabilir hale getirmek için, felsefe tarihinin bir bölümüne - bence, pek de değerli olmayan bir bölümüne - kısaca başvurmak faydalı olabilir.

Modern felsefe tarihinde büyük bir sorun, bir yandan Kartezyen veya Akılcı okul (başlıca Avrupa'da) ile öte yandan Ampirisizm (başlıca Britanya'da) arasındaki çekişmedir. Bu yazı için epigraf olarak kullandığım Descartes'ın cümlesi, akılcı okulun kurucusu olan yazar tarafından benim kullandığım anlamda söylenmemiştir. İnsan zihninin bir şeye, yani faydalı bir çözüme varmak için, her şeyi denemesi gerektiğini göstermek niyetiyle değil : daha çok, böyle saçmalıkları deneyecek yürekliliği gösterenleri düşmanca eleştirmek için söylenmiştir. Descartes'ın aklındaki şey, bu cümlesinin arkasındaki ana fikir, gerçek filozofun bütün bu saçma ve çılgın düşüncelerden dikkatle kaçınması gereğidir. Gerçeği bulmak için, filozof yalnızca berraklıkları, açıklık ve seçiklikleri ile akla yatan, kısacası «kendiliğinden - belli» olan ender düşünceleri kabul edecektir. Kartezyen görüş, denemeye başvurmaksızın, yalnızca aklımızı kullanarak açıklayıcı bilim kuramları yapabileceğimizi söyler; çünkü akla uygun olan (yani, berraklığıyla kendini gösteren) her önerme, olayların doğru bir betimlemesidir (tasviridir). Felsefe tarihinin Akılcılık dediği kuram, kısaca anlatılmış olan bu kuramdır. Bu görüş, (daha sonraki bir devrenin, Hegel'in formülleştirmesini kullanarak) şu sözlerle özetlenebilir : «Akla uygun olan, gerçek olmalıdır».

Bu kurama karşılık ampirisizm, bilimsel bir kuramın doğruluk veya yanlışlığı üstüne yargı vermenizi ancak deneyin mümkün kıldığını savunur. Ampirisizme göre, yalnızca salt uslamlama (*pure reasoning*) hiç bir zaman olgusal gerçeği ortaya koyamaz : gözlem ve deney de kullanılmalıdır. Güvenle denilebilir ki, bilimsel yöntemin günümüzde ciddiye alınabilecek tek açıklaması, ampirisizmin - belki biraz alçak - gönüllü ve değiştirilmiş şekliyle - şu ya da bu çeşididir. Kant, kendisinden önceki akılcılar ve görgücüler (ampirisistler) arasındaki çatışmayı adanmakıllı tartışmış ve bu iki karşıt görüşün - bir diyalektiğinin *bireşim* diyebileceği (ama Kant böyle bir şey söylememiştir) - aslında ampirisizmin biraz değiştirilmiş

bir çeşidi olan bir sonuca varmıştır. Kant'ın başlıca sorunu, salt akılcılığı reddetmekti. *Salt Aklın Eleştirmesi*'nde Kant, bilgimizin genişliğinin mümkün deyim alanıyla sınırlandığını ve bu alanın ötesinde spekülâtif uslamlamayla salt akıldan metafizik bir sistem kurmaya kalkmanın hiç bir dayancası olmadığını ileri sürmüştür. Salt akıl üstüne bu eleştirme, hemen bütün Avrupalı filozofların umutlarına korkunç bir darbe oldu; özellikle Alman filozofları Kant'ın metafiziği reddedişini kabullenmek şöyle dursun, salt spekülâsyon üstüne oturtulmuş yeni metafizik sistemleri kurmaya kalkıştılar. Bunu yaparken de, eleştirmesinin gücünden kaçabilmek umuduyla, Kantçı sistemin bazı özelliklerini kullanmayı denediler. Böylece gelişen ve Alman İdealistleri okulu diye adlandırılacağı gelen okul, Hegel'de en yüksek noktasını buldu.

Hegel'in felsefesinde tartışmamız gereken iki nokta vardır: idealizmi ve diyalektiği. Her iki noktada da Hegel, Kant'ın düşüncelerinin bazılarında etki almış, fakat daha ileri gitmeye çalışmıştır. Bundan ötürü Hegel'i anlamak için, onun kuramının Kant'ınkini nasıl kullandığını göstermeliyiz.

Kant bilimin varolduğu vakıasından işe başladı. Bu vakıayı açıklamak istedi, yani «bilim nasıl mümkün olabilir?» veya «insanların zihinleri acunun bilgisini nasıl kazanabiliyor?» yahut «zihinlerimiz acunu nasıl kavrayabiliyor?» sorusuna karşılık bulmak istedi. (Bu soruya, epistemoloji sorunu diyebiliriz.)

Aşağı yukarı düşüncesi şöyle idi: zihin acunu, daha doğrusu bize görüldüğü şekliyle acunu kavrayabilir, çünkü bu acun zihinden büsbütün başka değildir, zihine benzer. Bu böyledir, çünkü zihin, bilgi edinme, acunu kavrama sürecinde, içine duyular yoluyla giren bütün materyeli adeta (etkin olarak) fiilen sindirir. Bu materyeli şekillendirir, kalıplandırır, üstüne kendi iç şekil ya da yasalarını - düşüncemizin şekil ya da yasalarını - basar. «Tabiat» dediğimiz şey, - içinde yaşadığımız acun, bizi gözüktüğü gibi acun-zihinlerimiz tarafından önceden sindirilmiş, şekillendirilmiş bir acundur. Böylelikle, zihin tarafından sindirildiği için, zihin gibi olur.

«Zihin acunu kavrayabilir, çünkü acun zihin gibidir» karşılığı, idealistçe bir iddiadır; çünkü idealizmin savunduğu şey, acunun zihin niteliğinde bir şey olduğudur.

Burada, ne Kantçı epistemolojinin doğru-yanlış taraflarını tartışmak ne de ayrıntılarını ele almak niyetindeyim. Fakat bunun,

gerçekte, büsbütün idealistçe olmadığına işaret etmek isterim. Kant'ın kendisinin de dediği gibi, bu, bir çeşit realizm ile bir çeşit idealizmin karışımı veya *bireşimidir* — realist unsur, acunun bize görüldüğü şekliyle, zihnimiz tarafından teşkil edilmiş bir çeşit *materyel* olduğu iddiası; idealist unsur ise, bunun *zihnimiz tarafından teşkil edilmiş* bir çeşit materyel olduğu iddiasıdır.

Kant'ın hayli soyut fakat muhakkak ki zekice olan epistemolojisi üstünde bu kadar durmak yeter. Hegel'e geçmeden önce, felsefeci olmayan, sağ - duyularına dayanmaya alışık okuyucuları (ben en çok böylelerinden hoşlanırım) bu yazı için epigraf seçtiğim cümleyi akıllarında tutmaları için uyarmak isterim; çünkü şimdi işitecekleri şeyler, muhtemelen onlara - bence tamamen haklı olarak - saçma görünecektir.

Söylediğim gibi, Hegel, idealizmde Kant'tan ileri gitmiştir. Hegel de «zihinlerimiz acunu nasıl kavrayabilir?» epistemolojik sorunu ile ilgilenmişti. Cevabı, diğer idealistlerle birlikte, «çünkü acun zihin gibidir» oldu. Fakat, onun kuramı Kant'inkinden daha köklüydü. Hegel, Kant gibi «çünkü zihin acunu *sindirir* veya *teşkil eder*» demedi. «Çünkü acun zihindir» dedi veya başka bir deyişle, «çünkü akla uygun olan gerçektir, zira gerçekle akıl özdeşdir»:

Hegel'in «Akıl ve Gerçeğin Özdeşliği felsefesi» veya kısaca «Özdeşlik felsefesi», işte budur. Geçerken şuna da işaret edelim ki, Kant'ın epistemolojik cevabı «çünkü zihin acunu teşkil eder» ile Hegel'in özdeşlik felsefesi «çünkü zihin acundur» arasında tarihî bir köprü vardır, yani Fichte'nin «çünkü zihin acunu yaratır» cevabı.¹⁰

Hegel'in özdeşlik felsefesi, «akla uygun olan gerçektir, gerçek olan akla uygundur; dolayısıyla akıl ve gerçek özdeşdir», şüphesiz ki, akılcılığı yeni bir temel üstünde yine egemen kılmak için bir çabadır. Bu düşünüş, filozofun salt uslamlamayla (sırf muhake-meyle) bir acun kuramı yapmasına ve bunun gerçek acunun doğru kuramı olduğunu savunmasına imkân verdi. Böylelikle, tam Kant'ın imkânsızdır dediğini mümkün kıldı. Bundan ötürü Hegel, Kant'ın metafiziğe karşı savlarını çürütmeye kalkmak zorundaydı. Bunu da kendi diyalektiğinin yardımıyla yaptı.

¹⁰ Bu cevap orijinal bile değildi; çünkü Kant bunu daha önce gözönüne almış, fakat tabiatıyla reddetmişti.

Hegel'in diyalektiğini anlamak için yine Kant'a dönmek zorundayız. Hegel'i etkilediği şüphesiz olmakla birlikte, ayrıntıdan kaçınmak için Kant'ın kategoriler tablosunun üçüzlü yapımı üstünde durmayacağım¹¹. Fakat, Kant'ın akılcılığı reddetme yöntemini söz konusu etmek zorundayım. Kant'ın bilginin genişliğinin mümkün deneme alanı ile sınırlandığını ve salt uslamamanın bu alanın ötesinde dayancasızlığını savunduğunu yukarıda söylemiştim. *Critique*'inin «Aşkın (*transcendental*) Diyalektik» başlığını koyduğu bir bölümünde bunu şöyle göstermiştir. Salt akıldan teorik bir sistem kurmayı denersek -örneğin, içinde yaşadığımız acunun sonsuz olduğunu önermeye kalkarsak (besbelli ki mümkün deneyin ötesine giden bir düşünce) - bu olur; fakat hemen üzüntüyle farkedebiliriz ki, her zaman buna büsbütün karşı bir kuram benzer tanıtın yardımıyla savunulabilir. Başka bir deyişle, böyle bir metafizik sav verildiğinde, her zaman onun tam karşı savını kurup savunabiliriz ve savı destekleyen her tanıt başına, karşı savı tutan tam karşıt bir tanıt kolayca kurabiliriz. Her iki tanıt da benzer bir inandırma gücü taşırlar - her iki tanıt da eşit veya hemen hemen eşit derecede makul görünürler. Böylece Kant, akıl mümkün deneyin ötesine gitmeğe alışır, kendine karşı tartışmak durumunda kalır ve kendisiyle çelişir, demiştir.

Kant'ın kendi felsefesi hakkındaki görüşünü bir yana bırakarak, bir çeşit modernleştirilmiş yorumunu vermem gerekseydi; Kant, metafizik akla — uygunluk veya kendiliğinden — bellilik ilkesinin doğrudan tek bir sonuç veya kurama götürmediğini göstermiştir, derdim. Görünüşte, benzer bir akla - uygunluk, değişik hatta karşıt birkaç kuramın yararına tartışmak, her zaman mümkündür. Böylece, deneyden hiç yardım görmezsek ve hiç olmazsa bize belli kuramları — yani, oldukça akla uygun göründükleri halde, gözlemler yapamıyorsak, yarışan kuramların savlarından hangilerinin haklı olduğunu anlamak bakımından hiç bir umudumuz olmaz.

Hegel, Kant'ın akılcılığı çürütmesine nasıl oldu da üste geldi? Bu sorunun cevabı çok kolaydır: çelişkilerin ziyarı yok, diyerek. Düşünce ve aklın gelişmesinde çelişkiler olagelirler. Bunlar sadece, düşüncenin, yani aklın ve onunla birlikte (özdeşlik felsefesine göre) gerçeğin, bir kere tesbit edilip sabit kalmış olmadığı, tersine, geliştiği gerçeğini gözönüne almayan bir kuramın yetersizliklerini göste-

¹¹ MacTaggart bu noktayı *Studies in Hegelian Dialectics* adlı ilginç eserinin ana noktası yapmıştır.

rirler. Hegel, böylelikle, Kant akılcılığı değil, metafiziği çürütmüştür, diyor. Çünkü Hegel'in «diyalektik» e karşıt olarak «metafizik» adını verdiği şey, ancak evrimi, hareketi ve gelişmeyi gözönüne almayan akılcı bir sistemdir; dolayısıyla bu sistem, gerçeği değişmez, hareketsiz ve çelişkilerden arık bir şey olarak kabul eder. Hegel, özdeşlik felsefesiyle, akıl geliştiği için acunun da gelişmek zorunda olduğu ve düşünce veya akıl diyalektik olarak geliştiği için, acunun da diyalektik üçlemlerle gelişmesi gerektiği sonucunu çıkarır.

Böylece, Hegel diyalektiğinde aşağıdaki üç unsuru buluruz.

(a) Kant'ın metafizik veya akılcılık diye adlandırdığı şeyi çürütüşünden kaçınmak yönünde bir teşebbüs. Hegel, bu çürütmeye, ancak kendi dar anlamında metafizik olan sistemler için doğru, fakat aklın gelişmesini gözönüne alan ve bundan ötürü de çelişkilerden korkmayan diyalektik akılcılığa uymaz diye bakmıştır. Hegel Kant'ın eleştirmesinden bu yolla kaçınırken felâkete gideceği belli, son derece tehlikeli bir serüvene atılmıştır; çünkü şöyle bir şey söyler: «Kant, akılcılığı çelişkilere götürür diyerek çürütmüştür; bunun doğruluğunu kabul ediyorum. Fakat bu tanıtın gücünü çelişmezlik yasasından aldığı açıktır; bu tanıt, yalnız bu ilkeyi kabul eden, yani çelişkilerden arık olmak isteyen sistemleri çürütür. Benimki gibi, çelişkileri içinde taşıyacak şekilde hazırlanmış bir sistem - yani, diyalektik sistem için tehlikeli değildir.» Bu tanıtın son derece tehlikeli bir çeşit dogmacılığı — her hangi bir saldırıdan korkması gerekmeyen bir dogmacılığı — ortaya çıkardığı açıktır. Çünkü her hangi bir saldırı, bir kuram üstüne herhangi bir eleştirme, önceden de söylediğim gibi, ya kuramın içindeki ya da kuramla bazı olgular arasındaki çelişkileri gösterme yöntemine dayanmak zorundadır. Hegel'in Kant'ı aşma çalımı, bundan ötürü, etkili, fakat maalesef haddinden fazla etkilidir. Bu çalım, Hegel'in sistemini herhangi bir eleştiri veya saldırıya karşı güvenli kılar, böylece çok özel bir anlamda dogmatiktir; buna «pekiştirilmiş dogmacılık» adını vermek isterim. (Buna benzer pekiştirilmiş dogmacılıkların, diğer dogmatik sistemlerin de yapılarını desteklemede kullanıldığı söylenebilir.)

(b) Aklın gelişmesinin diyalektik terimlerle anlatılması, Hegel felsefesinin, bir hayli inandırma gücü taşımış olan bir unsurdur. Hegel'in «akıl» sözünü, bir zihin yeteneğini göstermek üzere yalnız öznel (*subjective*) anlamda kullanmadığını, aynı zamanda her çeşit *kuram, düşünce, fikir* ve benzerlerini anlatmak için nesnel (*objecti-*

ve) anlamda da kullandığını hatırlarsak, bu daha iyi anlaşılır. Felsefenin, uslamlamanın en yüksek ifadesi olduğunu savunan Hegel, uslamlamanın gelişmesi derken, bundan felsefî düşüncenin gelişmesini anlar. Gerçekten, diyalektik üçlemenin felsefe kuramlarının incelenmesindekinden daha çok başarıyla uygulanabileceği bir yer yoktur; bundan ötürü, Hegel'in diyalektik yöntemini en iyi Felsefe Tarihi'nde kullanımına şaşmamalıdır.

Böyle bir başarının tehlikesini anlamak için, Hegel'in zamanında — hatta çok daha sonraları — mantığın bir uslamlama kuramı yahut bir düşünme kuramı olarak anlaşılıp tanımlandığını, buna uygun olarak da mantığın temel yasalarına «düşünce yasaları» dendiğini hatırlamamız gerekir. Onun için, Hegel'in diyalektiğin uslamlama ve düşünme sürecinin yöntemini doğru anlattığına inanarak, diyalektiği mantık kuramının en önemli değilse bile, önemli bir bölümü yapacak şekilde, mantığı değiştirmek gerektiğini savunmasını anlamak kolaydır. Bu, diyalektiğin kabul edilmesine karşı ağır bir engel olan «çelişmezlik yasası»nın bir yana atılmasını zorunlu kılmıştır. Diyalektiğin, mantıkla yarışabileceği, mantığın ıslah edilmiş bir şekli olduğu anlamında «temel»liği görüşünün kaynağı buradadır. Bu diyalektik anlayışını yukarıda eleştirmiştik; yalnız şunu yine söylemek isterim, Hegel'den önce veya sonra olsun, bilimde, matematikte veya her hangi bir gerçekten bilimsel felsefede olsun, her çeşit mantıkî uslamlama her zaman çelişmezlik ilkesine dayarır. Fakat Hegel diyor ki [*Logik*, Bölüm 81, (1)]: «Diyalektiğin mahiyetini doğru anlamak ve kavramak son derece önemlidir. Nerede hareket varsa, nerede hayat varsa, nerede her hangi bir şey gerçek acunda ortaya konulursa, orada diyalektik işlemektedir. Diyalektik, aynı zamanda, gerçekten bilimsel olan bütün bilgilerin ruhudur.»

Fakat Hegel, diyalektik uslamlama derken çelişmezlik yasasını terketmiş bir uslamlama kastediyorsa; bilimde böyle bir uslamlamanın yapıldığı bir örnek veremeyecektir, mutlaka. (Diyalektikçilerin sözünü ettikleri bir çok durum, Engels'in yukarıda verilen örneği seviyesinde - tohum ve $(-a)^2 = a^2$ - hatta daha beterdir). Diyalektik üstüne oturan, bilimsel uslamlama değildir; ancak bilimsel kuramların gelişmesi ve tarihi, diyalektik metodun terimleriyle bir dereceye kadar başarıyla anlatılabilir. Görmüş olduğumuz gibi, bu gerçek, diyalektiğin temel bir şey diye tanınmasını meşru kılmaz; çünkü deneme ve yanılma yönteminin işleyişini hatırlarsak, onun, olağan mantık alanını terketmeksizin açıklayabiliriz.

Diyalektikle mantığın böyle karıştırılmasındaki başlıca tehlike, önceden de söylediğim gibi, herkesin dogmatik olarak tartışmasına yardım etmesidir. Çünkü, çoğu kere diyalektikçiler, mantık güçlüklerine uğrayınca, son çare olarak, karşılarındakilere eleştirmelelerinin yanlış olduğunu, çünkü bunun diyalektik yerine bayağı mantık üstüne oturduğunu, diyalektiği bir kullansalar diyalektikçilerin bazı sözlerinde buldukları çelişkilerin (diyalektik açısından) tamamen meşru olduğunu görececeklerini söylerler.

(c) Hegel diyalektiğindeki üçüncü unsur, özdeşlik felsefesine dayanır. Eğer akıl ile gerçek özdeş ise ve akıl (felsefî düşüncenin gelişmesi ile çok güzel örneklendiği üzere) diyalektik olarak geliştikteyse, o halde gerçek de diyalektik olarak geliştik zorundadır. Acun, diyalektik mantığın yasalarıyla yönetiliyor olsa gerektir. (Bu görüşe «panlojizm» adı verilmiştir). Dolayısıyla, acunda diyalektiğin izin verdiği çelişkilerin aynı vardır. İşte bu, acunun çelişkilerle dolu olduğu gerçeği, bize başka bir açıdan, çelişmezlik ilkesinin bırakılması zorunluluğunu gösterir. Çünkü bu ilke, kendi kendisiyle çelişkili olan hiç bir önermenin veya aralarında çelişki bulunan hiç bir önerme çiftinin doğru olamayacağını, yani gerçeklere uyamayacağını söyler. Başka bir deyişle, bu yasa, tabiatta hiç bir zaman çelişkiler olamayacağı yani olaylar acununda olayların hiç bir zaman biribirleriyle çelişmeyeceği anlamına gelir. Fakat, gerçekle aklın özdeşliği felsefesine dayanılarak, düşünceler biribirleriyle çelişebileceğinden, gerçeklerinde biribirleriyle çelişkili olabileceği ve gerçeklerin, tıpkı düşünceler gibi çelişkilerle geliştiği; dolayısıyla çelişmezlik yasasının terkedilmesi gerektiği ileri sürülmüştür.

Fakat, özdeşlik felsefesinin bana son derece anlamsız görünen (bunun üzerinde daha sonra bir kaç şey söyleyeceğim) bu tarafını bir yana bırakıp, çelişkili denilen bu gerçeklere biraz daha yakından bakarsak, diyalektikçiler tarafından verilen bütün örneklerin, içinde yaşadığımız acunun, bazan — belki de en iyi «kutuplaşma» sözüyle anlatılabilecek — belli bir yapıda olduğunu görürüz. Bu yapıya bir örnek, pozitif ve negatif elektriğin varlığıdır. Pozitif ve negatif elektriğin biribirleriyle çelişkili olduğunu söylemek, benzetmeli ve gevşek konuşmaktan başka bir şey değildir. Gerçek bir çelişme örneği şu iki cümle arasında olurdu: «Buradaki şu cisim 1 Kasım 1938' de sabah saat 9 ile 10 arasında pozitif olarak yüklenmişti» ve aynı cisim için onun aynı anda *pozitif olmayarak* yüklenmediğini söyleyen benzer bir cümle.

Bu, iki cümle arasında bir çelişki olurdu; buna uyacak çelişkili gerçek de cisimin bir bütün olarak, aynı anda hem pozitif hem de pozitif olmayarak yüklendiği ve böylece aynı anda bazı negatif yüklü parçacıkları hem çektiği hem de çekmediği gerçeği olurdu. Bu gibi çelişkili gerçeklerin bulunmadığını söylemek gerekmez bile. (Daha derin bir çözümleme, böyle gerçeklerin bulunmayışının, fizik yasaları tipinde bir yasa olmadığını; mantığa, yani bilim dilinin kullanılmasını yöneten kurallara dayandığını gösterebilir.)

Demek, üç nokta vardır : (a) Kant'ın anti-rasyonalizmine diyalektik karşılık (muhalefet) ve sonuç olarak akılcılığın pekinleştirilmiş dogmacılıkla desteklenerek yeniden ortaya konusu; (b) «akıl», «düşünce yasaları» ve benzeri deyimlerin muğlaklığından faydalanılarak, diyalektiğin mantığa katılması; (c) Hegel'in panlojizm ve özdeşlik felsefesine dayanılarak diyalektiğin «bütün acuna» uygulanması. Bana, Hegel diyalektiğinin ana unsurları bu üç noktadır gibime geliyor. Diyalektiğin Hegel'den sonra başına gelenleri anlatmaya başlamadan, Hegel'in felsefesi ve özellikle özdeşlik felsefesi üstüne kendi görüşümü söylemek isterim. Öyle sanıyorum ki, bu yazı için epigraf olarak seçtiğim cümlede Descartes'ın işaret etmek istediği bütün o saçma ve inanılmaz felsefe kuramlarının en kötüsünü, bu felsefe temsil eder. Yalnızca özdeşlik felsefesi herhangi ciddi bir sebep gösterilmeden önerilmiş değildir, onun cevabı olduğu uydurulan sorun «zihnimiz acunu nasıl kavrayabilir?» sorusu - da bana hiç sarıh formülleştirilmiş görünmüyor. Çeşitli idealist filozoflar tarafından ufak tefek değiştirmelerle önerilen, ama temel olarak hep aynı kalan, «çünkü acun zihin gibidir» yollu idealist cevap da ancak görünüşte bir cevaptır. Bunun gerçek bir cevap olmadığı, benzer bir uslamlamayı - diyelim, «bu ayna yüzümü nasıl yansıtabilir?» sorusuna «çünkü ayna yüz gibidir» diye karşılık verildiğini - düşünürsek, açıkça anlaşılır. Bu çeşit uslamlama son derece çürük olmasına rağmen, tekrar tekrar formüle edilmiştir. Zamanımızda, örneğin Jeans tarafından formüle edilen şöyle bir şeyde bunu yine buluruz : «matematik acunu nasıl kavrayabilir?» - «Çünkü acun matematik gibidir». Jeans buradan gerçeğin tamamen matematik niteliğinde olduğunu çıkarır ve acunun matematik bir düşünce (bundan ötürü de, ideal) olduğunu ileri sürer. Bu düşünüş besbelli ki, şundan daha sağlam değildir : «dil acunu nasıl tanıtabilir?» - «çünkü acun dil gibidir, dilbilimseldir» veya daha özellikle : «İngilizce acunu nasıl anlatabilir?» - «çünkü acun içten içe Britanyalıdır». Acunun matematik betimlemesinin (tasvirinin) acunu anlatmanın belirli bir yolundan başka bir şey olmadı-

ğını ve matematiğin bir anlatma aracı, özel bir dil olduğunu kabul edersek; son örneğin Jeans'ın ileri sürdüğüne gerçekten benzediği kolayca görülür.

Belki bu, çok basit bir örneğin yardımıyla iyice gösterilebilir. Sayı kullanmayan, fakat sayı düşüncelerini «bir», «iki» ve «çok» ifadeleriyle anlatmaya çalışan ilkel diller vardır. Böyle bir dilin, belli nesne kümeleri arasındaki «üç», «dört», «beş» gibi sayı ifadeleriyle kolaylıkla anlatılabilen, daha karışık bağıntıları gösteremeyeceği açıktır. Bu dil, A'nın bir çok koyunları olduğunu, bunların B'ninkilerden çok olduğunu söyleyebilir; fakat A'nın 9 koyunu, B'den 5 koyun fazlası olduğunu söyleyemez. Başka bir deyişle, matematik semboller bir dile başka şekilde anlatılamayan bazı karışık bağıntıları anlatmak için sokulmuştur; tabii sayılar aritmetiğini içine alan bir dil, elverişli sembolleri olmayan bir dilden daha zenginidir. Acunun yapısı üstüne, acunu anlatmak istediğimizde matematik dili kullanmak zorunda kaldığımız vakıyasından bütün çıkarabileceğimiz şey, acunun belli bir derecede karmaşık olduğu ve dolaşısıyla pek ilkel araçlarla anlatılamayacak bazı bağıntıları bulunduğudur.

Jeans acunumuzun, aslında formüllerini acuna uygulamak amacını hiç gütmemiş salt matematikçilerin icat ettikleri matematik formüllere uygun olmasından işkillenmişti. Besbelli ki, Jeans, ilk önce benim «tümevarımcı» (*inductivist*) dediğim tipten biri olarak işe başlamıştı; yani, kuramların deneyden az çok basit bir çıkarsama yoluyla elde edildiğini düşünüyordu. Böyle bir durumdan başlanırsa, salt matematikçiler tarafından, yalnız spekülasyonla formüle edilen bir kuramın, sonradan fizik acuna uygulanabileceğini görmek, tabii şaşırtıcıdır. Fakat tümevarımcı olmayanlar için, bu hiç de şaşırtıcı değildir. Böyleleri, ilkönce salt bir spekülasyon ve sadece bir imkân olarak ortaya konan bir kuramın sonradan deneyin sel uygulamalar gösterdiğini bilirler. Ampirik kuramları hazırlayanın çoğu kere, bu gibi spekülatif tahminler olduğunu da bilirler. Tümevarım sorunu denilen şeyin, burada ilgilendiğimiz idealizm sorunuyla böyle bir ilgisi vardır. Fakat bu kısa değinmeden sonra, bu konuyu bırakmak zorundayım.

III. HEGEL'DEN SONRA DİYALEKTİK

Hegel'in akıl ve gerçeğin özdeşliği felsefesine bazan (mutlak) idealizm denir; çünkü gerçeğin zihin gibi veya akıl niteliğinde olduğunu söyler. Fakat besbelli ki, böyle bir diyalektik özdeşlik felse-

fesi bir çeşit materyalizm olacak şekilde kolayca tersine çevrilebilir. Bunu savunanlar, herhangi bir insanın düşündüğü gibi gerçeğin, aslında maddî veya fizikî nitelikte olduğunu ileri sürerler; gerçeğin akıl ya da zihinle özdeş olduğu söylenirken, zihnin de maddî veya fizikî bir olay olduğu yahut daha az radikallikle, zihnin eğer biraz farklı olması gerekiyorsa, bu farkın büyük bir önem taşımadığı söylenmek istenir.

Böyle bir materyalizm, Descartes'çılığın bazı taraflarının - diyalektikle olan bağıntıları biraz değiştirilmiş olarak - bir çeşit yeniden doğuşu sayılabilir. Fakat kaynağındaki idealist temeli atmamakla diyalektik kendisini inandır ve anlaşılır yapan herşeyi kaybeder; hatırlamalıyız ki, diyalektik yararına en iyi tanıtılar, düşünce gelişmesine, en çok felsefî düşüncenin gelişmesine uygulanmasındadır. Şimdi, fizik gerçek diyalektik olarak gelişir önermesiyle çıplak olarak yüzleşmiş bulunuyoruz - bu o kadar az bilimsel desteği olan böyle dogmatik bir iddiadır ki, buna inanan materyalist diyalektikçiler, daha önce anlattığımız ve eleştirmeyi diyalektik değil diye reddeden tehlikeli yöntemi son derece bol kullanmaya zorlanırlar. Diyalektikçi materyalistler, böylece yukarıda anlattığımız (a) ve (b) noktalarını kabullenir, fakat (c)'yi oldukça değiştirirler; ama öyle sanıyorum ki, bu onun diyalektik niteliklerine bir kazanç getirmez. Bu görüşü ileri sürerken, her ne kadar kendimi materyalist saymıyorsam da, eleştirmenin materyalizme yönelmediğini belirtmek isterim; ikisinden birini seçmek zorunda olsaydım (iyi ki değilim), muhtemelen materyalizmi idealizme yeğinlerdim. Ancak diyalektik ile materyalizmin birleşmesi bana diyalektik idealizmden de kötü görünüyor.

Bu sözler, özellikle, Marx'ın geliştirdiği «diyalektik materyalizm»e karşıdır. Bu kuramdaki materyalist unsur, kendisine önemli bir karşılık gösterilemeyecek tarzda az çok kolaylıkla yeniden formüle edilebilir. Görebildiğim kadarıyla ana nokta şudur: tabiat bilimleri bayağı bir insanın gerçekçi görüşüne dayanarak ilerleyebildikleri halde, toplumsal bilimler için Hegelciliğin sunduğuna benzer idealist bir desteğin gerekli olduğunu varsaymaya sebep yoktur. Böyle bir varsayım Marx'ın zamanında sık sık yapılmıştı; bu da, Hegel'in devlet üstüne idealist kuramıyla sosyal bilimleri kuvvetle etkiler, hatta ilerletirken, tabiat bilimleri alanında savunduğu görüşlerinin boşluğu - hiç değilse tabiat bilimcilerinin gö-

² Bu, hiç olmazsa, Hegel'in aşağıda, örnek olarak, elimden geldiği kadar çevirdiğim *elektrik*'in özü üstüne şaşırtıcı çözümlenmesini okuyan herkes için aşikâr olmalıdır.

zünde - son derece aşikâr olmasından ileri geliyordu.¹² Bence, materyalizm üstünde ısrarla durmalarının başlıca sebeplerinden biri, insanın aklî veya ruhî tabiatına dayanarak, sosyolojinin idealist veya ruhî temellere yahut aklın çözümlenmesine dayanması gerektiğini savunan bütün kuramları bir yana atmak isteğidir denmesi, Marx ile Engels'in düşüncelerinin dürüst bir açıklaması olur. Buna karşılık, Marx'la Engels insan tabiatının maddî yönünün - özellikle, besine ve diğer maddî şeylere duyulan gereksiniminin - sosyoloji için temel bir önem taşıdığı gerçeğini belirttiler.

Bu görüş şüphesiz sağlamdı; Marx'ın bu noktadaki katkılarının gerçek önemi ve sürekli etkisi olduğuna inanıyorum. Eğer düşünce tarihi olduğu gibi alınırsa (böyle bir ele alış tarzının büyük faydaları olmakla birlikte) düşüncelerin kaynakları ve bunları ortaya koyanların durumu bilinmedikçe, düşüncelerin gelişmesinin tamamen anlaşılamayacağı gerçeğini (bu koşullar arasında ekonomik yönlü olanlar çok önemlidir) herkes Marx'tan öğrendi. Bununla beraber, ben şahsen, Marx'ın ekonomizmini - herhangi bir gelişmede ekonomik zeminin nihaî esas olduğu üstünde duruşunu - yanlış ve gerçekten, tutulamaz sayıyorum. Belli durumlarda, (bazen propagandayla desteklenen) düşüncelerin etkisinin ekonomik güçleri aştığını ve geçtiğini sosyal tecrübenin açıkça gösterdiği kanısındayım. Bundan başka zihnî gelişmelerin ekonomik temellerini bilmeden anlaşılamayacağı kabul edilse bile, ekonomik gelişmelerinde, örneğin bilim ve din fikirlerinin gelişmeleri bilinmeden anlaşılamayacağı muhakkaktır.

Buradaki amacımız için, Marx'ın materyalizm ve ekonomizminin çözümlenmesinden çok, diyalektiğin onun sistemi içinde ne olduğunu görmek önemlidir. İki nokta bana önemli görünüyor. Biri Marx'ın sosyolojide tarihçi yöntem üstünde durmasıdır; bu eğilime ben «tarihsicilik» (*historicism*) diyorum. Diğeri de Marx'ın diyalektiğinin anti-dogmatik eğilimidir.

(Çevirirken metni Hegel'in orijinalinden belki de biraz daha iyi anlaşılabilir yapmışımdır) :

«Elektrik, kurtulduğu şeklin amacıdır; kendi umursamazlığını yenmek üzere olan şekildir; çünkü elektrik şeklin hemen ardında birdenbire ortaya çıkan belirti veya tam belirlemek üzere olan gerçektir ve halâ şekil tarafından tâyin edilmeğe devam etmektedir - fakat henüz şeklin çözümlenmesi olmayıp, daha çok farkların şekli terk ettikleri ve halâ kendi şartları olarak muhafaza ettikleri bunlardan ve bunlarla bağımsızlığa erişemedikleri daha sathî süreçlerdir.» Bu parça, Hegel'in *Tabiat Felsefesi*'ndendir. *Open Society* adlı kitabımdaki Ses ile Isı hakkındaki benzer iki parçaya da bakınız, bölüm 12'nin not 4'ü ve metin.

Birinci nokta için, Hegel'in tarihçi yöntemin mucitlerinden, bir gelişmenin tarihini anlatmakla nedeninin açıklandığına inanan okulun kurucularından biri olduğunu hatırlamamız gerekir. Bugün artık, tarihçi yöntemin toplum kuramı için taşıdığı değer olduğundan çok gösterildiği genel olarak anlaşılmıştır; fakat bu yöntem duyulan inanç hiç kaybolmuş değildir. Bu yöntemi, başka yerlerde (örneğin, *Poverty of Historicism* adlı kitabımda) eleştirmeye çalıştım. Burada ancak, Marx'ın sosyolojisinin Hegel'den yalnız yönteminin tarihçi olması görüşünü ve sosyolojinin de tarihin de sosyal gelişme kuramları olması gerektiği fikrini almakla kalmayıp, aynı zamanda bu gelişmenin diyalektik terimlerle açıklanmasının icap ettiği görüşünü de aldığını belirtmek istiyorum. Hegel'e göre tarih, düşünceler tarihiydi. Marx idealizmi bıraktı; fakat Hegel'in tarihî gelişmenin dinamik güçlerinin diyalektik «çelişkiler», «olumsuzluklar» ve «olumsuzlukların olumsuzlukları» olduğu öğretisini alıyordu. Bu bakımdan, Marx ve Engels, gerçekten aşağıdaki örneklerden görülebileceği gibi, Hegel'i pek yakından takip etmişlerdir. Hegel *Encyclopedia*'sında (Kısım I, Bölüm iv, s. 81) diyalektiği, «kendini ne denli sağlam ve istikrarlı sayarsa saysın önünde hiç bir şeyin duramayacağı evrensel güç» olarak tanıtır. Engels de *Anti-Dühring*'te (Kısım I, «Diyalektik : Olumsuzluğun Olumsuzluğu») bunun gibi, «O halde olumsuzluğun olumsuzluğu nedir? Tabiat, tarih ve düşünce gelişiminin ... son derece genel bir kanunu ... hayvan ve bitki dünyasında, jeolojide, tarihte ve felsefede geçerli bir kanun ...» demektedir.

Marx'a göre sosyolojik bilimin ana görevi, bu diyalektik güçlerin toplumda nasıl işlediğini göstermek ve böylelikle bu işleyişin nihaî amacını önceden kestirmek, «modern toplumun ekonomik hareket yasasını ortaya koymak» tır. Bu diyalektik hareket yasası, olumsuzluğun olumsuzluğu, Marx'ın kapitalizmin yaklaşan sonu hakkındaki önceden kestirmesini temellendirir (*Kapital* I, Bölüm 24, s. 7) : «Kapitalist üretim tarzı ... ilk olumsuzluktur ... Fakat kapitalizm, bir tabiat kanununun amansızlığıyla kendi öz olumsuzluğunu doğurur. Bu, olumsuzluğun olumsuzluğudur.»

Ay ve güneş tutulmalarıyla başka astronomik olayların oranlanmasının gösterdiği gibi, önceden kestirmelerin mutlaka gayriilmî olması gerekmez. Fakat ne Hegel diyalektiği ne de onun materalist çeşidi, bilimsel öngörmeler için sağlam bir temel sayılmaz. (Marxçılar, «Ama Marx'ın bütün öngörüşleri doğru çıktı» derler. Doğru çıkmamıştır. Bir çok örnekten birini söylemek gerekirse :

Kapital'de, aktardığımız son parçadan hemen sonra, Marx, kapitalizmden sosyalizme geçişin, tabiatıyla, sanayi devriminden çok daha «az süreli, şiddetli ve zor» bir süreçle olacağı tahmininde bulunmuş, bir dip - notuyla da «kararsız ve karşı - koymayan burjuvazi»den ötürü bu tahmininin doğrulanacağını söylemiştir. Bugün, bu önceden kestirilerin başarılı olduğunu söyleyebilecek Marx'çı az bulunur.) Böylece, diyalektiğe dayanan öngörüşler yapılırsa, bunların bir kısmı doğru çıkacak, bir kısmı çıkmayacaktır. Doğru çıkmadığı takdirde, önceden görülmemiş bir durum meydana gelecektir. Fakat diyalektik, bu önceden görülmeyen durumların, önceden kestirilip de nasılsa doğru çıkmayan durumlarda yaptığı gibi, yorumlamaya ve açıklamaya yetecek kadar belirsiz ve lastiklidir. Ne olursa olsun, her gelişme diyalektik şemaya uyar; diyalektikçinin gelecekteki olayların getireceği bir çürütmeden korkması hiç gerekmez.¹³ Önceden söylendiği gibi, yanlış olan, yalnız diyalektik tutum değil, bir tarihî gelişme kuramı sayılan sosyoloji anlayışı, -geniş ölçüde tarihî öngörüşün bilimsel sosyolojinin amacı olduğu düşüncesidir. Fakat bu, bizi burada ilgilendirmiyor.

Diyalektiğin Marx'ın tarihçi yönteminde oynadığı rolün yanı sıra, Marx'ın anti - dogmatik tavrı da tartışılmalıdır. Marx ve Engels, bilimin iyice yerleşmiş, nihaî bir bilgi bütünü veya «ölümsüz gerçek» olarak değil, daha çok gelişen ve ilerleyen bir şey olarak yorumlanması üzerinde kuvvetle ısrar etmişlerdir. Bilgin, çok bilen insan olmaktan ziyade, doğruyu araştırmaktan dönmemeyi aklına koymuş insandır. Bilimsel sistemler gelişirler ve Marx'a göre, diyalektik olarak gelişirler.

Bu noktaya karşı söylenecek fazla bir şey yoktur - ancak ben şahsen, bilimsel gelişmeyi diyalektik yolla anlatmanın, zorlanmadıkça her zaman uygulanamayacağını ve bilimsel gelişmenin daha az muğlak ve daha az iddialı bir yoldan, örneğin deneme ve yanılma yönteminin terimleriyle anlatılmasını yeğinlerim. Fakat bu eleştirmenin çok önemli olmadığını da kabule hazırım. Bununla beraber, Marx'ın ilerici ve anti - dogmatik bilim görüşünün, ortodoks Marx-

¹³ *Logic of Scientific Discovery* adlı kitabımda, bir kuramın, içinde ne kadar çok şey olursa, ne kadar çok riski göze alırsa, gelecekteki olaylarla çürütülmeye ne kadar açık olursa bilimsel kaplamanın o kadar büyük olacağını göstermeğe çalıştım. Üstüne hiç bir risk almayan bir kuramın bilimsel kapsamı sıfırdır - bilimsel kapsamı yoktur, metafiziktir. Bu ölçüyle, diyalektiğin bilimsel olmadığını metafizik olduğunu söyleyebiliriz.

çılar tarafından kendi çalışma alanlarında hiç bir zaman uygulanmadığı da bir gerçektir. Marxizmin ve diyalektik materyalizmin eleştirilmesine Marxistler hiç bir vakit katlanamamışlardır.

Hegel, felsefe gelişirken, kendi sisteminin bu gelişmenin en son ve en yüksek evresi olarak kalacağına ve hiç bir zaman aşılacağına inanmıştı. Marxistler, Marxçı sistem için aynı tavırı takındılar. Bundan ötürü, Marx'ın anti-dogmatik tutumu ortodoks Marxçılığın ancak kuramında görülüp, uygulanmasında görülmez; diyalektik de Engels'in *Anti-Dühring* örneğine uyararak, daha çok, kaçınmak amacıyla - Marxist sistemi eleştirmeden korumak için kullanılır oldu. Kural olarak Marxçılar, eleştiricileri diyalektikten anlamaz veya proletarya bilimini kavramaktan aciz yahut hain diye kötülemişlerdir. Diyalektik sayesinde anti-dogmatik tutum kaybolmuş ve Marxizm bundan sonra herhangi bir saldırıyı diyalektik yöntemiyle çececek kadar lastikli-pekileştirilmiş bir dogmacılık olarak yerleşmiştir.

Bilimsel gelişmeye dogmacılıktan daha çok hiç bir şeyin zarar veremeyeceği açıktır. Serbest düşünce yarışması olmaksızın bilimsel gelişme olamaz - bu bir zamanlar Marx'la Engels tarafından kuvvetle desteklenen anti-dogmatik tutumun temelidir; genel olarak, bütün düşünce için özgürlük olmaksızın da, bilimsel düşüncenin serbest yarışması olamaz.

Böylelikle, diyalektik yalnız felsefenin gelişmesinde değil, siyaset kuramının gelişmesinde de son derece talihsiz bir rol oynamıştır. Marx'ın başlangıçta böyle bir kuramı nasıl geliştirdiğini anlamaya çalışırsak, bu talihsiz rolün iyice kavranması daha kolay olur. Bunun için şu durumu gözümüzde canlandırmalıyız. Marx, genç, ileri düşünceli, evrimci hatta devrimci bir adam olarak, Hegel'den, en tanınmış Alman filozofundan etki aldı. Hegel, Prusya gericiliğinin bir temsilcisi olagelmmişti. Akıl ile gerçeğin özdeşliği ilkesini varolan güçleri desteklemekte - çünkü varolan akla uygundur - ve (bugün *totalitarianism* diye adlandırılan) Mutlak Devlet düşüncesini savunmakta kullanmıştı. Ona hayran kalan, fakat çok ayrı bir siyasî yaradılıştaki olan Marx, kendi siyaset görüşlerini üstüne oturtacağı bir felsefe arıyordu. Hegel'in diyalektik felsefesinin kolaylıkla kendi ustasına karşı döndüğünü - yani, diyalektiğin tutucu ve edilgen olmaktan çok, devrimci bir siyaset kuramından yana oluşunu bulduğu zamanki büyülenişini anlayabiliriz. Bundan başka, diyalektik onun yalnız devrimci değil, aynı zamanda iyimser de olan bir

kurama - her yeni adımın ileriye bir adım olduğu üstünde durarak gelişmeyi öngören bir kurama - olan ihtiyacını da çok iyi karşılamıştı.

Bu buluş, Hegel'in bir öğrencisi için, Hegel'in hâkim olduğu bir devirde her ne kadar büyüleyici olabilirse de, bugün Hegelcilikle birlikte bütün önemini kaybetmiştir ve parlak bir genç öğrencinin, lââyık olmadığı bir ün kazanmış üstadının spekülasyonlarındaki bir zayıflığı ortaya koyan zekice bir *tour de force*'undan daha fazla bir şey sayılamaz. Fakat bu buluş «Bilimsel Marxizm» denilen şeyin kuramsal temeli oldu. Ve Marxizmin izleyebileceği bilimsel gelişmeyi engelleyerek dogmatik bir sistem haline gelmesine yardım etti. Böylelikle Marxizm, yıllar boyunca karşısındakilere ilkönce kurucuları tarafından kullanılmış olan tanıtımları tekrarlıyarak dogmatik tavrını muhafaza etti. Bugün ortodoks Marxizmin, nasıl bilimsel metodoloji incelemelerine temel olarak Hegel'in *Logik*'ini - bilim öncesi, hatta mantık öncesi düşünüşe örnek olacak kadar eskimiş bir kitabı - resmen öğütlediğini görmek, acıklı fakat aydınlatıcıdır. Bu, modern mühendislik için Archimedes mekaniğini salık vermekten de kötüdür.

Diyalektiğin bütün bu gelişmesi, felsefî sistem - kurmada saklı tehlikelere karşı bir uyarı olmalıdır. Bu bize felsefenin herhangi bilimsel bir sistem için temel yapılmaması ve filozofların savlarında daha alçak - gönüllü olmaları gerektiğini hatırlatmalıdır. Felsefeyle uğraşanların yapmalarında fayda bulunabilecek bir iş, bilim yöntemlerini incelemektir.